

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ 2

Тема 3.1. Терміни і термінологія. Загальнонаукові терміни2

1. Терміни і термінологія.
2. Термінологічна і професійна лексика, її відмінність від загальнонавчаної.
3. Функції та структурно-граматичні особливості слів-термінів.
4. Джерела походження, способи творення термінологічної лексики.

Тема 3.2. Спеціальна термінологія і професіоналізми (відповідно до напрямку підготовки) 7

1. Правила вживання термінів.
2. Терміни і професіоналізми.
3. Творення професіоналізмів.
4. Фразеологічні одиниці, кліше та використання їх у мовленні.
5. Джерела походження фразеологізмів. Сфери вживання.

Тема 3.3. Типи термінологічних словників (відповідно до фаху)..... 15

1. Поняття про лексикографію. Типи словників.
2. Кодифікація та стандартизація термінів.

Тема 3.4. Точність і доречність мовлення. Складні випадки слововживання. Пароніми та омоніми. Вибір синонімів 19

1. Багатозначність слова.
2. Синонімічний вибір слова. Особливості вживання синонімів у професійному мовленні.
3. Омоніми у професійному мовленні.
4. Пароніми у професійному мовленні.
5. Складноскорочені слова, аббревіатури та графічні скорочення.

РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Тема 3.1. Терміни і термінологія. Загальнонаукові терміни

1. Терміни і термінологія.
2. Термінологічна і професійна лексика, її відмінність від загальнонавчаної.
3. Функції та структурно-граматичні особливості слів-термінів.
4. Джерела походження, способи творення термінологічної лексики.

Література:

1. Зубков М. Сучасне ділове мовлення. - Харків, 2008.- 63-67с.
2. Мацько Л.І. Культура української фахової мови.-Київ «Академія».-2007.- 95-98с.
3. Михайлюк В.О. Українська мова професійного спрямування.-К.:ВД «Професіонал», 2005.-36-38.
4. Паламар Л.М. Мова ділових паперів.-К.: Либідь, 2000.-70-79с.

1. Терміни і термінологія

Термін (від латин, *terminus* - межа, кінець) - це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини.

Кожна галузь науки, техніки, виробництва, мистецтва має свою термінологію. Виокремлюють такі основні групи термінологічної лексики: математичну (*ділене, дільник, косинус, логарифм, частка*), фізичну (*молекула, коливання, статика, індукція*), мовознавчу (*фонема, афікс, парадигма, синтаксис, метатеза*), літературознавчу (*лейтмотив, верлібр, хорей, сюїсет, фабула, анапест*), філософську (*діалектика, гносеологія, абсолют, апіорі, інтенція*), фінансову (*банк, кредит, лізинг, своп, баланс*), хімічну (*кисень, іонізація, оксиди, хімічна реакція*), біологічну (*рецептор, клітка, гомеостаз, мезодерма*), музичну (*октава, квінтет, акорд, гармоніка*), спортивну (*ферзевий гамбіт, гросмейстер, аут, тайм, сет, раунд*) тощо.

Характерні ознаки терміна:

- а) належність до певної термінологічної системи;
- б) наявність визначення
- в) однозначність в межах однієї терміносистеми;
- г) точність;
- д) стилістична нейтральність;
- е) відсутність синонімів та омонімів у межах однієї терміносистеми;

є) відсутність експресивності, образності, суб'єктно-оцінних відтінків.

Серед системи термінів кожної галузі вирізняють дві складові - термінологію і терміносистему.

Термінологія - 1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово *термінознавство*); 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі. Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, російську, українську та інші термінологію, а також про термінологію математичну, юридичну, хімічну, технічну тощо.

Галузеві термінології, тобто сукупність термінів конкретних галузей, називають терміносистемами, або термінологічними системами.

Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають сукупності термінів системного характеру:

- логічними (якщо між поняттями певної галузі науки існують системні логічні зв'язки - а вони є в кожній науці,- то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

- мовними (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а відповідно їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальнонавжаних слів - синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родо-видові тощо}.

Термінологія - це не хаотична сукупність слів, а організована на логічному й мовному рівні система спеціальних назв.

Науку, що вивчає термінологію, називають *термінознавством*. Біля витоків творення української термінології стояли науковці І. Верхратський, В. Левицький, О. Курило, О. Огоновський, І. Пулюй та інші. Вони доклали багато зусиль до вироблення фахової термінології з різних наукових і технічних ділянок, прагнули до того, щоб термінологія була "всеукраїнська і поєднувала елементи власне національного і міжнародного".

2. Термінологічна і професійна лексика, її відмінність від загальнонавжаної

Використання сучасної української літературної мови в різноманітних сферах суспільного життя зумовлює функціонально-стильове розрізнення її лексичного складу і виділення двох груп лексики – загальнонавжаної та лексики обмеженого вживання.

Загальнонавжана лексика – це слова, які використовують усі носії мови незалежно від рівня освіти, фаху, місця проживання тощо. Насамперед це назви життєво необхідних для кожної людини понять, які зв'язані з побутом, суспільним життям, виробничою діяльністю.

Загальнонавжана лексика стилістично нейтральна (міжстильова), тому вільно, без будь-яких обмежень вживається в усіх функціональних стилях мови. У зв'язку з підвищенням загального рівня культури, освіти, наукових і

технічних знань народу, активною участю його й політичному, громадському житті, суспільному виробництві, корінними змінами у побуті загальнонавживана лексика поповнюється словами, які впродовж десятиліть склали спеціальну лексику з обмеженою сферою вживання.

Лексика обмеженого вживання співвіднесена зі сферами суспільного життя і функціональними стилями мови. Її поділяють на:

Розмовну лексику – слова, поширені в розмовному варіанті усного літературного мовлення.

Книжну лексику – слова, що вирізняються на тлі стилістично нейтральної та розмовної лексики літературної мови вузькою сферою вживання і вносять у спілкування відтінок офіційності, урочистості, науковості.

Книжну лексику активно використовують у функціональних стилях, пов'язаних з професійною, науковою, офіційно-діловою сферами.

Мова професійного спілкування передбачає широке використання професійної та науково-термінологічної лексики.

Професійна лексика - це слова чи словосполучення, які пов'язані з певною сферою діяльності (назви процесів, знарядь праці) та професії.

Професійна лексика тісно пов'язана зі спеціальною термінологією окремих галузей науки, освіти.

Науково-термінологічна лексика - один з основних лексичних компонентів таких функціональних стилів писемного мовлення, як науковий, офіційно-діловий, публіцистичний.

Терміни притаманні більше **науковому стилю**, що є складовою професійної мови. Основними мовними засобами наукового стилю є велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, абстрактних (часто іншомовних) слів, наукова фразеологія (стійкі термінологічні сполучення) і цитати, посилання; уникання емоційно-експресивних синонімів, суфіксів, багатозначних слів, художніх тропів, індивідуальних неологізмів.

Загальнонавживані слова, загальнонаукова лексика й терміни визначають мовні особливості стилю творів, у яких ідеться про результати досліджень, досягнення науковців. Слова у таких текстах вживаються у своїх прямих значеннях, синонімів майже немає.

Фразеологія наукової мови також вельми специфічна. Вона покликана, з одного боку, визначати логічні зв'язки між частинами висловлювань (стійкі словосполучення: *навести результати, як показав аналіз, на підставі отриманих даних*), з іншого боку, позначати певні поняття, будучи **термінами** (*вільна економічна зона, струм високої напруги*)

Від термінів слід відрізнити **номенклатурні назви** – своєрідні етикетки предметів, явищ, понять. Якщо в основі терміна лежить загальне поняття, то в основі номенклатурної назви – одиничне.

До номенклатури входять серійні марки машин, приладів, найменування підприємств, установ, організацій, географічні назви тощо.

3. Функції та структурно-граматичні особливості слів-термінів.

Термін, як правило, виконує дві функції: служить назвою поняття (номінативна функція) й відображає зміст поняття.

За допомогою терміна називають загальні поняття, категорії, ознаки (властивості) понять, а також операції (дії, відношення) у різних спеціальних сферах людських знань і діяльності, тобто йому, насамперед, притаманна номінативна функція.

З номінативною функцією пов'язана сигніфікативна. Її ще можна назвати функцією позначення або знаковою функцією. Термін називає поняття за допомогою мовних знаків, використовуючи їх різні види та різні засоби позначення, але з різним ступенем повноти, точності.

Терміну також притаманна комунікативна функція - передавання і спеціального знання у концентрованому вигляді.

Необхідно розрізняти дві форми реалізації комунікативної функції терміна: функцію обміну знаннями й навчальну функцію.

Під час обміну спеціальними знаннями вчені, виробники, працівники сфери управління тощо використовують наукові, технічні та інші терміни, коректують, уточнюють інформацію, що міститься в них; тобто рівень сформованості або стандартизованості терміна не відіграє тут значну роль. Навіть відомі випадки, коли терміни будувалися у процесі обміну інформацією. Наприклад, термін *нейтрино* створив італійський фізик С.Фермі, коли йому розповідав про результати своїх досліджень у галузі елементарних частинок швейцарський фізик В. Паулі.

Інша річ, коли спеціальне знання передається у процесі навчання. У цьому випадку вже використовують тільки стандартизовані терміни.

Терміни різноманітні за структурою, походженням і способами творення. **За структурними моделями терміни поділяють** на:

-однокомпонентні терміни, напр.: *валюта, бюджет, файл, товарообіг, підприємництво, податок, бісектриса, чисельник, меридіан;*

-двокомпонентні терміни - найчастіше це словосполучення іменник + іменник, напр.: *еритема шкіри, швидкість запису, норма вартості, частини мови, недоторканість особи, принципи маркетингу, кон'юнктура ринку;* або прикметник + іменник, напр.: *нормативний акт, матеріальна відповідальність, земельна рента, приватна власність, виробничі фонди, обіговий капітал, ринкова інфраструктура;*

-трикомпонентні конструкції, до складу яких можуть входити прийменники: прикметник + прикметник + іменник, напр.: *пересувна телевізійна установка, щільні приголосні звуки, необхідний робочий час, нова економічна політика, гарантований щорічний дохід;* прикметник + іменник + іменник, напр.: *структурний тип речення, типовий носій запису, міжнародний поділ праці, еквівалентна форма власності, вартісна будова капіталу, валютні фонди підприємств;* іменник + прикметник + іменник, напр.: *осердя магнітної головки, речення ускладненого типу, відтворення*

грошового капіталу, вартість робочого місця, плинність робочої сили, податок на цінні папери; іменник + іменник + іменник, напр.: розширювач діапазону гучності, категорія числа іменника, інвентаризація в установах банків, кругооборот коштів підприємств, управління просуванням товару;

- **багатокомпонентні аналітичні терміни**, що мають чотири і більше компонентів, напр.: фонд оплати праці підприємства, попередня оплата товарно-матеріальних цінностей та послуг, резерв коштів на непередбачені роботи та витрати, середня квадратична похибка ряду вимірів, міжнародний комерційний арбітражний суд, повна відновна вартість основних фондів.

За статистикою, понад 70% термінів у різних терміносистемах - це словосполучення. Вони становлять певну семантико-синтаксичну єдність, відтворюються в готовому вигляді.

4. Джерела походження, способи творення термінологічної лексики

Наукові терміни української мови, зокрема економічні, утворюються такими основними способами:

2. **Вторинна номінація** – використання наявного в мові слова для називання наукового поняття: *споживчий кошук, відплив капіталу, вексельний портфель, чиста конкуренція, відчуження, ринок праці*. Це найдавніший спосіб термінотворення.

3. **Словотвірний** – цей спосіб термінотворення – один із найпродуктивніших на всіх етапах становлення термінологічної системи економіки, включаючи сучасний.

Терміни творяться за допомогою **суфіксів** (-*ни(я)*) – малювання, усічення, -*ість* -тепобарваність, гнучкість, - **ач** – підсилювач, переривач, вмикач; - **ств(о)** – підприємство, законодавство; -**аці(я)** – міграція); **нульового суфікса** (обіг, примус, осад); **префікса** (піддіапазон, антидемократичний, дезінфекція); **префіксів і суфіксів** одночасно (безстроковий, сузір'я); способом **основоскладання** (прем'єр-міністр, супермаркет) та **абрєвіації** (піар, біоніка).

4. **Синтаксичний** – використання словосполучень для називання наукових понять: *державне замовлення, капіталодефіцитні країни*. Терміни–словосполучення становлять понад 70% сучасних економічних термінів. Синтаксичний спосіб – найпродуктивніший спосіб творення термінів у наш час.

5. **Запозичення** – називання наукового поняття іншомовним словом: *контролінг*

Причини запозичання термінів різноманітні:

➤ запозичання терміна разом з новим поняттям: *бонус* «додаткова винагорода», «додаткова цінова».

➤ паралельне використання власного і запозиченого терміна в різних сферах (наприклад, науковій і навчальній): *рамбурсувати – повертати борг; імпорт – ввіз*;

➤ пошук досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно існують запозичені і власні терміни:

➤ відсутність досконалого власного терміна, який би відповідав вимогам до терміна: *ліквідат – юридична особа–боржник, до якої висунуто фінансові вимоги у зв'язку з її ліквідацією*.

Неоднозначним є і ставлення до запозичених термінів. Деякі термінознавці – так звані пуристи – заперечують потребу запозичати терміни з інших мов, натомість пропонуючи творити терміни з ресурсів власної мови (такі спроби були в німецькій, чеській, російській мовах, у 20–х роках 20 століття – і в українській). Проте насправді це не завжди вдається. Інші науковці розглядають запозичення як об'єктивну реальність мовного життя, але вважають, що іншомовних слів у термінології не повинно бути більше 15%, оскільки наявність більшої кількості запозичень призводить до втрати термінологією національного обличчя.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке термін? Назвіть його характерні ознаки.
2. Що таке термінологія?
3. Чим відрізняється термінологічна і професійна лексика від загальнонавчальної?
4. Які функції виконує термін?
5. На які види поділяються терміни за структурними моделями?
6. Як творяться терміни?

Тема 3.2. Спеціальна термінологія і професіоналізми (відповідно до напрямку підготовки)

1. Правила вживання термінів.
2. Терміни і професіоналізми.
3. Творення професіоналізмів.
4. Фразеологічні одиниці, кліше та використання їх у мовленні.
5. Джерела походження фразеологізмів. Сфери вживання.

Література:

1. Ботвина Н. В. Ділова українська мова (офіційно – діловий та науковий стилі): Навч. посіб. 3-е вид., доп. та перероб. – К.: “АртЕк”, 2001. – 280 с.
2. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. 2-ге видання, доповнене. Х.: 2002 – 448 с.

4. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Мова ділових паперів: Практик. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либіль, 1994. – 208 с.
5. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи: Навчальний посібник. Л.: ВФ Афіша, 2006. — 416 с
6. Шевчук С. В. – Українське ділове мовлення: Навч. посіб. – 2-е вид., випр. – К.: Вища шк., 2000 – 271 с.

1. Правила вживання терміна

1. Термін повинен вживатися лише в одній, зафіксованій у словнику формі (*діловодство, але не діловедення, справоведення, ділопріводство та ін.*).

2. Термін повинен вживатися з одним значенням (*циркуляр – це розпорядження, які повинні виконуватися всіма підвідомчими даній організації установами й підприємствами; а це означає, що циркуляр – це лише директивний лист, а не лист будь-якого типу, і таким словом можна називати лише документи цього типу*).

3. Якщо термін – багатозначне слово, то вживати його в парі з означенням (*зварювання – автоматичне, газове, двобічне, імпульсне, контактне, під флюсом*).

4. Не зловживати словами-термінами іншомовного походження, якщо є відповідники в українській мові (*дебати – обговорення, прерогатива – перевага*).

5. При користуванні терміном слід суворо дотримуватись правил утворення від нього похідних форм: якщо словник або довідник дає лише певні форми, то “утворювати” ще якісь слова для власного вжитку забороняється, наприклад: акт – Р. в. акта (а не акту, як у загальнонавчальному слові), мн. – акти.

6. При укладанні документа службова особа повинна звіритися за словником, якщо певний термін викликає у неї сумніви, і не пускати в обіг слів, утворених кимось на заміщення наявних у словнику загальнолітературних термінів.

Наприклад: є терміни позаштатний фонд і нечисловий фонд, проте дехто, порушуючи норми літературної мови, вживає неправильний вислів безлюдний фонд.

2. Терміни і професіоналізми

Терміном називають слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття з якої-небудь галузі знань — науки, техніки, економіки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо: молекула, протон, аорта, блюмінг, трансформатор, кредит, додана вартість, девальвація, блокада, віза, ратифікаційна грамота, партитура, гама.

Терміни бувають **загальнонаукові**, які з однаковим значенням вживаються в багатьох галузях (аналіз, аргумент, категорія), і **галузеві**, що вживаються тільки в одній галузі (дієприкметник, dokonаний вид, флексія — у мовознавстві). Якщо той самий термін вживається в різних термінологічних системах, то відповідно до цього видозмінюється і його значення. Наприклад, термін *реакція* в хімії має значення «взаємодія між двома і більше речовинами», у фізіології — «відповідь на подразнення», у політиці — «повернення до старих суспільних порядків».

Терміни на відміну від нетермінологічної лексики:

а) прагнуть до однозначності, абсолютної визначеності (наприклад, термін *слово* в мовознавстві);

б) існують лише в певній термінологічній системі, поза нею — втрачають своє термінологічне значення (наприклад, слово *рід* у мовознавстві, біології та побуті);

в) позбавлені емоційності (наприклад, слово *серце* в медицині і в повсякденному спілкуванні).

Система всіх термінів мови або якоїсь галузі називається **термінологією**.

Термінологія поділяється на:

суспільно-політичну — використовується в таких галузях знань, як філософія, економіка, фінанси, політологія, суспільствознавство, логіка, психологія, педагогіка, історія, право, дипломатія;

мистецьку — охоплює музику, театр, кіномистецтво, образотворче мистецтво, архітектуру, літературознавство;

наукову — стосується таких наук, як математика, фізика, кібернетика, хімія, біологія, фізіологія, ботаніка, зоологія, географія, геологія, астрономія;

технічну — обслуговує такі галузі техніки й виробництва, як металургія, машинобудування, електротехніка, радіотехніка, електроніка, гірнича справа, текстильне виробництво.

Виділяється також **термінологія сільськогосподарська, медична, спортивна, військова**.

Професіоналізми — це напівофіційні слова чи словосполучення, які частіше поширені в розмовному мовленні серед людей певної професії, спеціальності, але, по суті, не є точними науковими позначеннями понять. Наприклад, муз. *акустика* (у значенні: 1) звуковідтворювальна апаратура; 2) музика, яка виконується без використання електронних інструментів); муз. *апарат* (у значенні: 1) комплекс звуковідтворювальної апаратури; 2) магнітофон або плеєр); муз. *пилосос* (у значенні: гармонь, баян, акордеон) та ін.

Особливості, які допомагають відрізнити професіоналізми від термінів:

1) професіоналізми належать до ненормативної спеціальної лексики, на відміну від термінів, які є нормативною частиною спеціальної лексики наукової мови;

2) професіоналізми рідко подають у загальних та спеціальних словниках й існують переважно у сфері функціонування, на відміну від термінів, які фіксуються словниками та функціонують одночасно у двох сферах (фіксації та функціонування);

3) домінантною сферою функціонування термінів є писемне мовлення, а професіоналізми використовують переважно в усному, розмовному мовленні;

4) професіоналізми мають дещо ширшу сферу спеціальної діяльності; терміни ж можуть бути відомі навіть людям, не пов'язаним із окресленою професійною сферою;

5) професіоналізми виникають в умовах професійного спілкування як вторинні форми

вираження й функціують найчастіше як професійно-розмовні дублети офіційних термінів;

6) у професіоналізмах певної галузі системні зв'язки виражено меншою мірою, ніж у термінах;

7) професіоналізми характеризуються прагненням до виразності, образності, експресії, на відміну від термінів, які позбавлені конотації;

8) у професіоналізмах спостерігається менша, порівняно з термінами, спеціалізація словотвірних засобів;

9) у сфері професіоналізмів помітна тенденція до скорочення спеціальних виразів, які застосовують в професійному мовленні дуже часто; наприклад, у мовленні музикантів зустрічаються такі скорочення: *клавішник* (музикант, який грає на клавішному інструменті), *ударник* (музикант, який грає на ударному інструменті) і т.ін.;

10) професіоналізми належать до периферії відповідної термінологічної системи, тим часом як терміни належать до її центру.

Додамо, що професійна лексика досить численна й неоднорідна. Обсяг і різноманітність професійної ненормативної лексики зумовлено особливостями формування та функціонування відповідної терміносистеми.

3. Творення професіоналізмів

У межах одного колективу, підприємства, відомства може народжуватись безліч нових професіоналізмів. Нові професіоналізми творяться за рахунок словоскладання, префіксів та суфіксів.

Серед найпопулярніших *префіксів* є:

- **до-** (доукомплектувати, дообладнати);
- **недо-** (недопромисел, недовнесок);
- **за-** (задебетувати, заорганізувати);
- **над-** (надбудова)
- **серед-** (середвідомчий).

Серед *суфіксів* у творенні професіоналізмів найбільш продуктивними є:

- **-ість** (пливучість);
- **-ат** (гідрат);
- **-ація** (дискваліфікація, аберація);
- **-аж** (листаж, монтаж).

Професіоналізми творяться також:

- **усіченням основ**: копм – комп'ютер; кібер – кібернетик; інет – Інтернет; прога – програма; проц – процесор;
- **скороченням слів та словосполучень**: біоробот – біологічний робот; лазер – лазерний принтер; ICQ (I seek you - я шукаю тебе) – система швидкого обміну повідомленнями через Інтернет; сисадмін – системний адміністратор.

Такі професіоналізми вживаються здебільшого в усному мовленні. У писемному спілкуванні, зокрема в діловому, вживання таких слів небажане.

4. Фразеологічні одиниці, кліше та використання їх у мовленні

Як у щоденному, так і в професійному та офіційному мовленні зустрічається велика кількість повторюваних формулювань, які прийнято називати "мовними стереотипами".

До **мовних стереотипів належать такі функціональні класи, як прислів'я, фразеологізми, штамп, прагматичні й мовні кліше, стандарти.**

Кліше (*Доброго дня! Дозвольте відрекомендуватися*) **визначаються як достатньо фіксовані мовні реакції на стандартні ситуації соціального спілкування.** Наприклад, ситуації зіткнення з іншими особами (формули привітання): Добрий день!; порушення правил поведінки (формули вибачення): Вибачте. Пробачте; отримання матеріальних або нематеріальних благ (формули подяки): Дякую; зіткнення з чужою бідною, смертю (формули співчуття): Співчуваю. Сумую разом із вами; зіткнення з особливим успіхом, високим досягненням (формули вітання): Молодець! Вітаю!; зустріч із незнайомими людьми, з якими передбачається подальший контакт (формули рекомендації): Дозвольте відрекомендуватися; бажання почати розмову (формули початку розмови): Отже ви знаєте...

Приблизно в такому значенні вживаються також терміни "прагматичні ідіоми", "розмовні формули", "мовні кліше", "етикетні формули" та інші.

Мовні штамп — *це стерті, колись образні вислови, неточні фрази, безкінечні, стилістично невмотивовані словесні повтори, які створюють негативний стилістико-семантичний ефект.*

Хоча мовні кліше рідко породжують штамп, але наявність таких конструкцій не на своєму місці або багаторазове їх повторення призводить до появи штампів: "Це людина, яка брала участь в боях проти німецько-фашистських загарбників. Він брав участь у визволенні Орла, Вітебська, Мінська, Вільнюса, Києва...".

Втрата нормативності особливо помітна там, де повинна переважати індивідуальна манера письма. У такому разі без потреби вжиті канцелярські вислови типу *за рахунок; у зв'язку з; згідно з; у результаті; силою; із метою* та інші, іменники віддієслівного походження типу *забезпечення виконання завдання*, які є характерними для офіційно-ділової мови, негативно впливають на сприйняття інформації.

Головною причиною породження штампів є відсутність в авторській мові тих засобів, які допомогли б швидко, зручно й економно висловити думку. Тому й спостерігається нанизування кількох абстрактних слів, розташованих поряд: *питання підвищення; забезпечення виконання; здійснення завдання, виконання зобов'язання*. У таких випадках найкраще один з іменників (перший) замінити інфінітивом: *забезпечити виконання; виконати зобов'язання*. Слово-питання слід випускати. Іноді в основу таких словосполучень уводяться слова *робота, боротьба, експеримент, дослідження* та інші, за якими йде не властивий загальнонародній мові прийменник "по". Повторюючись у багатьох словосполученнях, він також штампує мову: *робота по впровадженню..., боротьба по винищенню..., експеримент по застосуванню..., дослідження по ліквідації...*, які треба замінювати словосполученням з прийменником «з» або зовсім змінювати (впроваджувати, винищувати, експеримент із застосування, дослідження з ліквідації).

Одні й ті самі слова-означення, що часто додаються до іменників у мовних кліше, також бувають штампами: *мати велике значення; відігравати важливу роль; приділяти значну увагу; склалися певні стосунки; викликають значний інтерес; на даний час та ін.*

Особливо невизначені означення *певний і даний*, які потрібно замінювати конкретними прикметниками та займенниками — *невеликий, незначний, цей*.

Не сприяють чіткому висловленню думки слова або цілі вислови, що суперечать логічному зв'язку: *більша половина (треба більша частина); у березні місяці; живопліт з куців; озима пшениця, посіяна восени тощо*.

Штампами вважаються й логічні вставні слова і конструкції, якщо вони часто повторюються і не несуть ніякої інформації, наприклад: *треба сказати; слід зазначити; потрібно відзначити; гадаємо та ін.*

Що стосується **мовних кліше**, то, на відміну від штампів, під цим терміном розуміють **мовні одиниці, яким властиві постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків і водночас семантичне членування, характерне для вільних словосполучень**: *установити контроль; визвольний рух; посилення боротьби зі зловживаннями; мирне співіснування; дух часу; матеріальне благополуччя, ринкова економіка*.

Поява кліше пов'язана з частотністю й повторюваністю ситуацій. За цих умов навколо стрижневого слова утворюється відносно постійний набір контекстуальних елементів у мовленні, що набувають звичності в називанні та звучанні. Такі сполуки слів перетворюються на стандартні. Сюди

зараховують вільні синтаксичні словосполучення, які характеризуються тимчасовістю існування готових формул мови: *входити в коло інтересів, гуманний акт, екстремальна ситуація, користуватися великим попитом, перехідний період, плинність кадрів, боротьба зі злочинністю, соціальна програма, захист національних меншин, ринкові відносини, мораторій на смертну кару та ін.*

До мовних кліше належать конструкції, побудовані за відповідними моделями словосполучень, зрідка речень, які функціонують переважно в інформаційних жанрах засобів масової інформації й часто відтворюються у мові. Вони виконують роль стандарту, забезпечують найповнішу інформацію й економлять мовлення. Це переважно сталі словосполучення, які актуалізуються на сучасному синхронному зрізі. Такі мовні звороти внаслідок їх крайньої необхідності для комунікації починають вживатися у функції готових формул. Напр.: *сфера обслуговування; підтримувати дипломатичні відносини; всенародне обговорення; ринкові реформи; факти — неспростовна річ; одержувати інформацію.*

Також існують **кліше мовного етикету**: добрий день, доброго здоров'я, радий Вас бачити, до побачення, на добраніч, будьте здорові, на все добре, будь ласка, якщо Ваша ласка, ласкаво просимо, будьте люб'язні, щиро дякую, глибоко вдячний, з повагою, шановний пане, вельмишановний добродію, з роси й води, бажаю щастя й добра Вам.

Для позначення різних явищ суспільно-політичного життя вживають усталені звороти, на зразок, *правляча верхівка, посадова особа, засоби масової інформації, сфера обслуговування, правоохоронні органи, організована злочинність, криміногенна ситуація, виборчий блок, передвиборча агітація, результати виборів, всенародне обговорення, пленарне засідання, маніпулювання громадською думкою, соціальна незахищені верстви населення, розв'язання проблеми, боротьба з тероризмом, фінансова підтримка, комплексні заходи, стан довкілля.*

Кліше слід відрізнити від мовних штампів, яких, як правило, слід уникати в мовленні.

Штамп — це своєрідний шаблон, затерта форма висловлення думки, яка надає мовленню неясне емоційно-експресивне забарвлення та шкодить думкам. Несвідоме повторення висловлювання можна віднести до психологічного явища.

Кліше — це помічник того, хто упорядковує й читає документи; штамп — це ворог того, хто пише або говорить. Використання штампів супроводжується порушенням норм офіційно-ділового стилю.

Інше визначення: **фразеологізми** — (фразеологічні звороти) стійкі словосполучення, які сприймаються як єдине ціле і вживаються носіями мови в усталеному оформленні.

Існує кілька класифікацій фразеологічних одиниць за різними ознаками. **Семантична класифікація фразеологізмів включає три групи:**

1. **Фразеологічні зрощення** — неподільні фразеологічні одиниці, в яких цілісне значення не вмотивоване й не впливає зі значень окремих їхніх компонентів (*бити байдики, пекти раків, дуба врізати*).

2. **Фразеологічні єдності** — так само неподільні за значенням фразеологічні одиниці, але їхнє цілісне значення мотивується значеннями окремих компонентів (*прикусити язика, кінці в воду, тримати язика за зубами, як кіт у маслі, як коза на капусту*).

3. **Фразеологічні сполучення** — відносно подільні сполучення, що характеризуються певною самостійністю складових частин: *мертва точка, вовчий апетит*.

За структурою фразеологізми поділяють на такі, що побудовані за типом речення та за типом словосполучення. До першого типу належать такі сполуки, як: *комар носа не підточить; коли рак свисне*; до другого — *дволикий Янус; носити воду в решеті; нечистий на руку* та под.

Фразеологічні одиниці широко використовуються для увиразнення, урізноманітнення мовлення в розмовному, художньому, публіцистичному стилях.

5. Джерела походження фразеологізмів. Сфери вживання

Джерела походження фразеологізмів:

1. *Сільськогосподарські та інші трудові процеси*: варити воду (з когось), з одного тіста, орати перелogi, прокладати першу борозну, попускати віжки, повертати голоблі;

2. *Різні виробництва, ремесла*:

- ткацько-прядильного: розплутувати вузол; де тонко, там і рветься; розмотати клубок;
- кравецького: білими нитками шите, на живу нитку, як з голочки;
- ковальського: брати в лещата, між молотом і ковадлом, міцного гарту;
- гончарського: лудити очі, полуда впала на очі, зняти полуду з очей;
- рибальства та мисливства: закидати вудку, змотувати вудки, клювати на живця, стріляна птиця, ганяти як солоного зайця;

3. *театрально-музична діяльність*: увіходити в роль, помінятися ролями, у своєму репертуарі, коронний номер, попадати в тон, як по нотах;

4. *військова справа*: із відкритим забралом, підносити на щит, схрещувати мечі, нюхати порох, приймати бій, брати рубіж, взяти на озброєння, здавати позиції, залишати поле бою;

5. *картярські ігри*: розкривати карти, плутати карти, мішати карти, кинути всі козирі, ставка бита, при пікових інтересах, козирний туз;

6. *народні звичаї та обряди*: давати гарбуза, облизати макогона, як засватаний;

7. *вірування та магичні дії*: напускати ману, замовляти зуби, як рукою зняло, встати на ліву ногу, виносити сміття з хати;

8. *усталені казкові звороти*: за щучим велінням, за тридев'ять земель, тримати за хвіст жар-птицю, скоро казка мовиться;

9. *ознаки та дії, пов'язані зі світом тварин і птахів*: заяча душа, хитрий лис, кіт наплакав, показувати пазурі, птах високого польоту, розправляти крила, звити гніздо, курям на сміх.

10. *іншомовні запозичення, інтернаціональні звороти*: буря в склянці води, перейти рубікон, дамоклів меч, муки Тантала, авгієві стайні, прокрустове ложе, езопівська мова, нитка Аріадни, віща Кассандра, Геркулесові стовпи, гордіїв вузол, драконівські (драконові) закони, вогонь Прометея тощо. До найважливіших джерел таких сталих словосполучень належать античні міфи. Запозичені фразеологізми часто вживають без перекладу: нім. Sturm und Drang — “буря і натиск” — час бурхливого розвитку, піднесення; італ. Finita la commedia — комедія скінчилася; франц. Idee fixe — ідея фікс, la lune de miel — медовий місяць, англ. time is money — час — гроші.

11. *біблійного походження*: око за око, наріжний камінь, Содом і Гоморра, альфа й омега, у поті чола, друге пришестя, голос волаючого в пустелі, земля обітована, камінь спотикання, вавилонська вежа, вавилонське стовпотворіння тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть правила вживання термінів.
2. У чому полягає відмінність термінів від професіоналізмів?
3. Якими способами творяться професіоналізми?
4. Сформулюйте основні вимоги до вживання фразеологізмів у практиці ділового мовлення.
5. Які групи фразеологізмів ви знаєте?
6. Назвіть джерела української фразеології.
7. Наведіть приклади використання мовних штамів та кліше в діловому мовленні.

Тема 3.3. Типи термінологічних словників (відповідно до фаху).

1. Поняття про лексикографію. Типи словників.
2. Кодифікація та стандартизація термінів.

Література:

1. Дуда Н. Ділова українська мова. Навчальний посібник. – Львів, 2003. – с. 61-70.
2. Мацюк З.О., Станкевич Н.І. Українська мова професійного спілкування. – К., 2010. - с. 61-80.

1. Поняття про лексикографію. Типи словників.

На даному етапі розвитку української незалежності розпочався новий вільний період підготовки словникових видань. Якщо до часу незалежності українська лексикографія виконувала важливі лінгвістичні функції та національні завдання – збирання мовних фактів, утвердження і захист української мови, то на теперішньому етапі виникли нові напрямки наукових розробок. Перш за все українські лексикони стали прикметою державотворчих процесів. Відчувається розкутість їх виконання. Свобода вибору різних типів словників диктується насамперед національною потребою і незалежністю, що зумовлено конституційним визнанням української мови як державної.

Таким чином, важливою ознакою нового українського словництва є те, що воно задовольняє усі сфери суспільного життя, до яких за тоталітарних часів доступ був обмежений. Сучасні українські словники працюють перш за все на сфери національної науки, виробництва, освіти, тобто для повноцінного загального розвитку незалежної нації.

Показовим у цьому напрямку є видання термінологічних словників, у яких найрізноманітніше розкрилися державотворчі процеси, що зумовлене перш за все потребою виготовити й затвердити державні стандарти, упорядкувати, унормувати, кодифікувати й уніфікувати українську термінологію, бо очевидним є те, що безповоротний процес українського державотворення диктує такі потреби національного життя, які сприяли би утвердженню престижу держави в науці та в міждержавних стосунках у всьому світі. У цьому плані українська термінографія має вагомі здобутки. Той факт, що в часи незалежності вийшло понад 1000 словників усіх типів, у тому числі близько 500 лише термінологічних з різноманітних галузей знань, виробництва, культури, зокрема з економіки та менеджменту – 73 словники, медицини – 57, юриспруденції – 30, інформатики, комп'ютерної техніки – 27, хімії – 19, з програмування, математики, техніки, будівництва по – 12 та ін., говорить сам про себе.

Лексикографічне господарство є чи не єдиною галуззю, яка переборює економічні труднощі, продовжує розвиватися. Поява таких праць – це вияв патріотичного ентузіазму самих авторів, свідчення великої працездатності цих людей, бажання усталити українські термінологічні системи, щоб утвердити державну мову, забезпечити їй якнайширші сфери розвитку в Україні, особливо на національному рівні, та в глобальному просторі в галузях міжнародних відносин, дипломатії, політики, торгівлі, економіки, освіти та культури.

Термінологія може виконувати свої основні функції – позначати наукові поняття і задовольняти потреби спілкування фахівців – у тому випадку, якщо вона буде загальноприйнята, унормована, відповідатиме вимогам до термінів.

2. Кодифікація та стандартизація термінів

Кодифікація термінів – це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їх використання.

Сьогодні в Україні видається велика кількість словників з різних галузей знань. Це в основному словники таких типів: перекладні, енциклопедично–довідкові, тлумачно –перекладні.

Перекладні словники – найпоширеніший тип сучасних термінологічних словників. При цьому більшість із них – російсько–українські видання, що зумовлено як об'єктивними потребами професійного спілкування, так і синдромом залежності, виробленим у попередні століття: намаганням довести, що українська мова здатна називати всі наукові поняття не гірше за іншу (в різні історичні періоди – російську, німецьку або польську). Українсько–російських словників зараз виходить набагато менше.

Серед двомовних термінологічних словників поряд з російсько–українськими найчастотнішими є англійсько–українські, латинсько–українські тощо. Термінологічні словники можуть бути тримовними, значно рідше – чотири–семимовними.

Енциклопедично-довідкові словники подають пояснення наукових понять, а не просто фіксують терміни. Словникова стаття в лексикографічних працях такого типу складається з двох частин – назви поняття і його означення (дефініції). Наприклад:

Імпорт – ввезення з-за кордону на комерційних засадах товарів, послуг, цінних паперів, капіталів, технологій (у формі чужоземних кредитів та інвестицій) для реалізації на внутрішньому ринку країни. Будучи результатом міжнародного розподілу праці, І. сприяє економії робочого часу, повнішому задоволенню потреб національної економіки та населення. (А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. Словник-довідник з підприємництва та економіки будівництва. – Львів, 1994).

Тлумачно-перекладні словники - це праці змішаного типу, які перекладають термін іноземною мовою (або кількома мовами) і подають його тлумачення. Цікавою лексикографічною працею, яку можна вважати певним символом нашого часу (вибух інтересу до економічної науки) є «Тлумачно-термінологічний словник з ринкової економіки» (Харків, 1994), де, крім тлумачення, подано відповідники до українського терміна російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською мовами.

Стандартизація термінології – це вироблення термінів–еталонів, термінів–зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах.

В українській історії першим нормувальним термінологічним центром можна вважати Наукове товариство імені Т. Шевченка (кінець ХІХ – початок

XX століття). Саме навколо товариства гуртувалися провідні термінологи того часу, до його ухвал прислухалися автори наукових праць і підручників. Згодом незаперечним авторитетом в українській термінології став Інститут української наукової мови (20–ті – початок 30–х років). Але обидві ці структури не видавали державних стандартів у теперішньому розумінні цього поняття.

Сьогодні в Україні стандартизація термінології стала державною справою. Від розв'язання мовних питань, зокрема термінологічних, як відомо, залежать темпи державотворчих процесів. Освіта, наука, а особливо виробництво потребують єдиної, зручної, логічної української термінології.

З огляду на ці умови в Держстандарті України розроблено Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації, яку схвалив уряд. У липні 1992 року спільним наказом Міносвіти та Держстандарту України створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології.

На цей час в Україні розроблено понад 600 державних стандартів. Через кожні п'ять років їх переглядають і уточнюють.

Як же створюють термінологічний стандарт?

Термінологічний стандарт укладають за таким алгоритмом:

1) систематизація понять певної галузі науки чи техніки; поділ їх на категорії (предмети, процеси, якості, величини тощо); розмежування родових та видових понять;

2) відбирання усіх термінів галузі, узяті для стандартизації (терміни вибирають зі словників різних років видання, статей, підручників, періодики, рукописів та ін. джерел);

3) поділ термінів на групи: а) вузькоспеціальні терміни; б) міжгалузеві; в) загальнонаукові (загальнотехнічні); стандартизації повинні підлягати лише вузькоспеціальні терміни);

4) вибирання із групи термінів-синонімів нормативного терміна (інші терміни подають також, але з позначкою «нерекомендований»);

5) підбирання еквівалентів англійською, німецькою, французькою, російською мовами з відповідних міжнародних стандартів;

6) формулювання українською мовою означення (дефініції) поняття;

7) рецензування стандарту фахівцем та мовознавцем.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке лексикографія? Назвіть основні типи словників.
2. Що таке кодифікація та стандартизація термінів?

Тема 3.4. Точність і доречність мовлення.Складні випадки слововживання. Пароніми та омоніми. Вибір синонімів

6. Багатозначність слова.
7. Синонімічний вибір слова. Особливості вживання синонімів у професійному мовленні.
8. Омоніми у професійному мовленні.
9. Пароніми у професійному мовленні.
- 10.Складноскорочені слова, абрєвіатури та графічні скорочення.

Література:

1. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови. – К., 1999. – С. 75 – 76.
2. Зубков М.Г. Сучасна українська літературна мова. – Х., 2007. - с. 293-296.
3. Культура української мови. Довідник / за ред. В.М. Русанівського. – К., 1990. – С. 35 – 40.
4. Мацюк З.О., Станкевич Н.І. українська мова професійного спілкування. – К., 2010. – с. 143-158.
5. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Українське ділове мовлення. – К., 1997. – С. 18, 28.
6. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. – К., 2003. – С. 214 – 215, 218 – 244, 252 - 255.
7. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К., 2000. – С. 95 – 99, 101 – 106, 111 – 113.

1. Багатозначність слова

Як правило, у повсякденному мовленні кожне слово використовується в одному значенні. Наприклад, у реченні *“Бухгалтерія розташована на другому поверсі”* слово *бухгалтерія* означає “структурний підрозділ підприємства, установи, організації, який здійснює бухгалтерський облік і звітність, контроль за додержанням фінансової і кошторисної дисципліни”. Але в іншому контексті це слово може мати інше значення, закріплене за ним у мові: *“Бухгалтерію у нас веде Оксана Василівна”*. У цьому реченні слово *бухгалтерія* має значення “ведення бухгалтерського обліку”.

Більшість слів у сучасній українській мові є багатозначними. Проте ціла низка слів вживається лише з одним значенням. Такі слова називаються **однозначними**, наприклад, Микола, Ірина, тисяча, двадцять, авізо, дебет. Однозначними є власні назви, числівники, більшість термінів.

Багатозначними (полісемічними) називаються слова, які вживаються з двома або кількома значеннями, а здатність слова вживатися у кількох значеннях називається **багатозначністю** (полісемією).

Слово як одиниця мови завжди виникає з одним значенням, а в процесі свого життя воно набуває здатності виражати інші значення. Так, слово залізний первісно виражало лише ознаку за відношенням до матеріалу (*залізний дах, залізні ворота*), а пізніше стало називати ознаку, яка виражає міцність чогось: *залізний характер, залізні нерви*.

Як уже зазначалося, у мовленні слова є однозначними. Однозначність – основна вимога до термінів. Проте деякі терміни мають кілька значень. Наприклад, слово *інструмент* означає знаряддя або пристрій для обробки матеріалів, вимірювань, хірургічних операцій, відтворення музичних звуків і засіб, спосіб для досягнення чогось (наприклад, *інструменти маркетингу – засоби здійснення маркетингу: реклама, збут, обслуговування покупця, вивчення потреб та попиту*). Правильне значення того чи іншого терміна допомагає з'ясувати контекст. При утворенні похідних форм терміна необхідно користуватися тими формами, які подаються в словнику чи довіднику, бо вільне словотворення може стати причиною неправильного використання чи сприймання.

У професійному мовленні слід уникати використання застарілих, нестандартних форм термінів, що перейшли до повсякденного вжитку і втратили своє термінологічне значення, наприклад, *фронт, фактор*. Це ускладнює розуміння змісту.

Терміни кожної сфери науки потребують особливої уваги, постійної роботи із словниками й довідниками.

2. Синонімічний вибір слова. Особливості вживання синонімів у професійному мовленні

Багатство мови визначається багатством її словникового складу. У сучасній українській літературній мові послуговуються сотнями тисяч слів, і це свідчить про те, що наша мова досягла рівня найрозвиненіших мов світу.

Лексичний склад української мови репрезентується у писемному та усному мовленні людей. Залежно від змісту і мети висловлювання у процесі мовлення відбувається певний відбір і комбінування найточніших, найвлучніших саме для цієї мовної ситуації слів. Іноді дуже важко підібрати певне слово, аби точно, недвозначно висловити думку. Зумовлено це багатьма причинами: недостатнім володінням рідною мовою, впливом російської мови, незнанням синонімічного багатства мови, яке є “одним із невичерпних джерел урізноманітнення вислову”, культурним надбанням народу, його інтелектуальною зброєю.

Синоніми – це слова, відмінні одне від одного своїм звуковим складом, але близькі або тотожні за значенням: *властивий – притаманний, доказ – аргумент, відтінок – нюанс*.

Синоніми об'єднуються у **синонімічні ряди**, або **синонімічні гнізда**. Основою синонімічного ряду є **стрижневе слово**, або **домінанта**, - таке слово, що найбільш чітко передає значення, властиве всім членам ряду, і позбавлене будь-яких емоційно-експресивних відтінків.

За відмінностями, які виявляються між синонімами одного ряду, розрізняються синоніми семантичні (лексичні), стилістичні і абсолютні.

Семантичні синоніми – це стилістично нейтральні слова, які відрізняються додатковими відтінками у лексичному значенні. Наприклад: *вивчати – студіювати, здобуток – досягнення*.

Стилістичними синонімами є слова, спільні за значенням, але різні за експресивно-емоційним забарвленням, сферою вживання, належністю до мовних стилів. Наприклад: *говорити*, але на зборах – *виступати*; *ознаки* – нейтральне слово, а *симптоми* – книжне, наукове.

Абсолютними синонімами є слова, що відрізняються лише звучанням, абсолютно однакові за значенням, позбавлені експресивно-емоційних відтінків. Наприклад: *буква – літера, голкіпер – воротар, рахувати – лічити*.

Джерелами формування синоніміки є різні стилістичні шари лексики. У синонімічних рядах сходяться слова книжні й розмовні, давні й сучасні, власні й запозичені, термінологічні та образні, фольклорні й літературні: *відгук – рецензія, відсоток – процент, сільськогосподарський – аграрний, гарно – файно, віщий – пророчий*.

Правильне, точне вживання слова забезпечує належну передачу інформації. Добираючи слово із синонімічного ряду для досягнення точності висловлювання, слід враховувати:

1. Якому стилю належить висловлювання: розмовному, науковому, офіційному та ін.?

2. Яке емоційно-експресивне значення слова: піднесене – знижене; інтимне, ласкаве – офіційне, “сухе”; урочисте – жартівливе?

3. до якої групи лексики воно належить: до діалектної, просторічної, жаргонної чи літературної?

4. Це слово функціонує в активному чи в пасивному словниковому складі?

Усе це зобов'язує добре знати мову.

Володіти синонімічним багатством значить уміти:

- уникати малозрозумілого, особливо іншомовного слова;
- уникнути повторення того самого слова;
- знайти слово з певним забарвленням, відтінками у значенні;
- відшукати найвлучніше слово;
- якнайточніше висловити свою думку.

Незнання синонімічних можливостей призводить до помилок. Часто виникають ускладнення, коли в російській мові на позначення певних понять

існує одне слово, а в українській мові – кілька. Деякі слова відрізняються лише префіксами. Тут треба бути особливо уважним, бо заміна однієї букви може вплинути на значення слова та всього тексту.

Синонімічні засоби мають глибоко національний характер. Вони свідчать про самобутність і специфіку мови. Уміле використання їх дозволяє розкрити те або інше поняття в усій його повноті. Однак надмірне нанизування синонімів, не виправдане змістом висловлювання, тільки засмічує мову.

Що стосується професійних текстів, то у них слід уникати емоційно-забарвлених висловів, натомість вживати описові звороти нейтрального характеру. Так, замість *вести мову, теревені правити* слід вживати *говорити, казати*; замість *числити, вилічувати – рахувати*.

Щоб збагатити активний запас слів, слід частіше звертатися до тлумачних, перекладних словників, а також до словника синонімів.

3. Омоніми у професійному мовленні

Омоніми – це слова, різні за значенням, але однакові за звучанням і написанням. Наприклад: водяна *пара* (газ, у який перетворюється вода при випаровуванні); *пара* чобіт (два однорідні предмети, що вживаються разом і складають одне ціле); симпатична молода *пара* (подружжя); триває перша *пара* за розкладом (форма заняття з певної дисципліни у вузі).

Розрізняють словотворчі, синтаксичні, морфологічні і лексичні омоніми.

Словотворчими омонімами є однакові звукові комплекси, що виникають при творенні похідних від різних за звучанням слів, наприклад: *засипати* від *спати* і *засипати* від *сипати*.

Синтаксичні омоніми – звукові комплекси, один з яких є словом, а другий словосполученням, наприклад: *по три – потри, цеглина – це глина*.

Морфологічні омоніми – це однакові звукові комплекси, що утворюються при відмінюванні та дієвідмінюванні: *молодій* – наказовий спосіб дієслова *молодіти* і *молодій* – форма давального відмінка однини прикметника *молодий* у жіночому роді. Морфологічним явищем є також омонімія кореневих та інших морфем у словах: *вод-а* – *вод-ити* – однакова коренева морфема *вод-*.

Лексичні омоніми виникають при збігу різних слів: *блок* – “пристрій для піднімання вантажів” і *блок* – “союз, об’єднання”. Лексичні омоніми бувають повні і неповні. **Повні лексичні омоніми** – це слова, що належать до однієї частини мови і збігаються в звучання у всій системі граматичних форм. Такого типу омонімів найбільше серед іменників та дієслів – *займатися* – “спалахувати” і *займатися* – “робити щось”. До **неповних лексичних омонімів** належать слова, що збігаються в звучанні тільки в частині форм. Наприклад, слово *кадри* – “особовий склад” (в установі,

військовій частині) і слово *кадри* – “сцени, епізоди з кінофільму” збігаються лише тоді, коли друге слово вжите у множині, бо перше слово її не має.

Різновидами неповних лексичних омонімів є омофони, омоформи і омографи.

Омофони – це слова, що мають однакове звучання, але різні за значенням і графічним зображенням: *мене – мене, кленок – клинок, проте – про те*.

Омоформи – це слова, що мають однаковий звуковий склад лише в певній граматичній формі: *поле – поле, мати – мати, ніс – ніс*.

Омографи – це слова, однакові за написанням, але різні за значенням і звучанням: – – – .

Омоніми слід відрізнити від багатозначних слів. Крім семантики, їх розмежовує і те, що кожен омонім утворює свій синонімічний ряд (напр. *ключ – відмичка; ключ – джерело*), різний словотвірний ланцюжок або входить до нього.

У різних мовах існують звукові комплекси, що мають відмінне значення. Явище міжмовної омонімії властиве не тільки близькоспорідненим, а й досить віддаленим щодо походження мовам. Наприклад, рос. *неделя* (тиждень) і укр. *неділя* (день тижня), лат. *bis* - “двічі” і укр. *біс* – “диявол, сатана”.

4. Пароніми у професійному мовленні

Паронімами зуться слова, близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням: *компанія – кампанія, дебатовати – дебютувати, негода – незгода*. Треба мати на увазі, що не всі слова, схожі за звучанням, можна вважати паронімічними. До паронімів належать ті лексеми, які мають незначну відмінність у вимові, іноді пароніми мають спільну морфему: *віра – вірність, ціна – цінність*. Семантичні зв’язки між паронімами бувають різні: а) синонімічні – *тяжкий – важкий, повинь – повідь*; б) антонімічні – *імміграція – еміграція, експорт – импорт*. Пароніми можуть бути пов’язані певною семантичною близькістю (*дефектний* – “зіпсований, ушкоджений” – *дефективний* – “ненормальний”); можуть належати до однієї тематичної групи (*калина – малина, суниця – полуниця*). Звукова відмінність між паронімами можлива на початку слова (*гамувати – тамувати*), всередині (*варта – вахта*) і в кінці (*адресат – адресант*). Паронімія може створюватися відсутністю одного чи кількох звуків у одного з членів паронімічної групи.

Пароніми переважно належать до однієї частини мови, мають однакові граматичні ознаки. На відміну від синонімів – слів, що позначають близькі поняття і тому можуть замінити одне одного, - для паронімів така взаємозамінність неможлива. Під час вивчення паронімів основну увагу слід приділяти саме їх змістовій відмінності. Наприклад:

Економний – економічний

Економний – який ощадливо витрачає щось, сприяє економії тощо: економне витрачання коштів, бути економним.

Економічний – 1) який стосується сукупності суспільно-виробничих відносин, господарського життя тощо: економічний журнал; 2) вигідний у господарському відношенні: економічний проект, економічний режим, економічна технологія, економічне устаткування.

Монтажист – монтажник

Монтажист – фахівець з монтажу фільмів, літературних або музичних творів тощо.

Монтажник – фахівець з монтажу машин, конструкцій, споруд тощо.

Екскаватор – ескалатор

Екскаватор – самохідна землерийна машина.

Ескалатор – механічні рухомі сходи.

Незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощі у їх засвоєнні, призводить до помилок, зокрема до неправильної заміни одного слова іншим. Тому треба особливо уважно стежити за вживанням малознайомих слів і завжди звертатися до відповідних словників, щоб уточнити значення, правопис та вимову потрібного слова.

5. Складноскорочені слова, абрєвіатури та графічні скорочення

Складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків, пишуться (незалежно від написання словосполучення) з великої букви: гідроелектростанція - ГЕС, спільне підприємство - СП, науково-технічна революція - НТР.

Абрєвіатура (лат. *abbreviatio* — скорочую) — складноскорочені слова, утворені з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу назви чи поняття. Вживаються в усній та писемній мові. Абрєвіатури називають також акронімами (від грец. *ἀκροσ* — «найвищий, крайній» та *ὄνομα* — «ім'я»). Щодо застосування терміну «акронім» існують різні думки: за однією, акронімами називають будь-які слова, складені з перших літер чи частин слів у скорочуваному словосполученні, за іншою — тільки такі, що вимовляються як цілісні слова, а не як послідовність назв літер.

Великими словами пишуться і складноскорочені слова, утворені від іншомовних словосполучень: ЮНЕСКО, НАТО, УЕФА, ТАСІС. Проте малими словами пишуться такі слова, як вуз, загс, дот.

Якщо складноскорочені іменники, утворені від іншомовних словосполучень, відмінюються, то закінчення біля них дописується малими буквами: ТАСІС- ТАСІСа- ТАСІСу- ТАСІСом.

У складноскорочених словах, утворених іншими способами, всі частини пишуться з малих букв: районний виконавчий комітет - райвиконком, завідуючий господарством - завгосп. Але власні

складноскорочені назви пишуться з великої букви: Мінюст, Держарбітраж України.

На відміну від складноскорочених слів графічні скорочення читаються повністю. Напр., графічне скорочення 1996рік читається, як одна тисяча дев'яносто шостий рік.

Слова на письмі завжди скорочуються на приголосній букві; у кінці графічних скорочень завжди ставиться крапка: наприклад- напр., до нашої ери- до н.е., область- обл., рік (або року)- р., острів-о., телефон- тел. (або т.).

Крапка не ставиться при скорочених назвах мір: 100кг, 18хв, 3мкф, 40км.

Не ставиться крапка і між подвоєними буквами, що вказують на множину: ІІ - хвв., 1941-45рр., пп. (панове) Михайле та Сергію.

Якщо в графічному скороченні залишаються початок і кінець слова, то на місце пропущених букв ставиться лише через дефіс (без крапки): район – р-н; видавництво - вид-во.

Питання для самоконтролю:

1. Які слова називаються багатозначними? Чому однозначність – основна вимога до термінів?
2. Які слова називаються синонімами? Які особливості вживання синонімів у професійному мовленні?
3. Що таке омоніми? Яка відмінність між омонімами та багатозначними словами?
4. Які слова називаються паронімами?
5. Назвіть правила написання складноскорочених слів, аббревіатур, графічних скорочень.